

Nauczanie religii a kwestia neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły w Polsce

Teaching of religion and the issue of worldview neutrality and secular character of schools in Poland

Słowa kluczowe: Nauczanie religii, Neutralność światopoglądowa państwa, Rozdział kościoła i państwa, System oświatowy, Wolność religijna,

Key words: Educational system, Religious freedom, Separation of church and state, Teaching of religion, Worldview neutrality of the state

Streszczenie:

Konstytucja RP (1997) zezwala Kościołom i innym wspólnotom religijnym na nauczanie religii w szkołach państwowych. Jednocześnie nakłada na władze publiczne obowiązek zachowania bezstronności w sprawach religii, światopoglądu i filozofii. Szkoły prowadzone przez władze lokalne i centralne powinny zatem zapewniać neutralność światopoglądu (ale nie aksjologiczną) w całym procesie edukacji, z wyjątkiem katechezy. Treść katechezy szkolnej jest swobodnie kształtowana przez wspólnoty religijne, które ją nauczają. Prezentowany artykuł, oparty na państwowych przepisach prawnych, pokazuje w szczególności kolizje we wdrażaniu zasady neutralności w głównych zajęciach szkolnych i nauczaniu katechezy wyznaniowej.

Abstract:

The Constitution of Poland (1997) allows churches and other religious communities to teach religion in the state schools. At the same time, it imposes on the public authorities an obligation to maintain impartiality in matters

¹ Prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński jest prorektorem do spraw studenckich i dydaktycznych Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz kierownikiem Katedry Prawa Oświatowego i Polityki Społecznej Wydziału Nauk Społecznych ChAT.

of religion, worldview and philosophy. Schools run by local and central government should therefore ensure worldview (but not axiological) neutrality throughout the education process, with the exception of catechesis. The content of school catechesis is freely shaped by the religious communities that teach it. The presented article, based on the state legal regulations, shows in particular collisions in the implementation of the principle of neutrality in the main school activities and the teaching of confessional catechesis.

Wstęp

Aktualność i kontrowersyjność problematyki ujętej w powyższym tytule wyraża się w przykładowych pytaniach związanych z realiami współczesnej polskiej szkoły:

- czy nauczyciel religii stojący na stanowisku nierozzerwalności małżeństwa może krytykować podczas katechezy instytucję rozwoju cywilnego?
- czy na katechezie prowadzący zajęcia może kwestionować dopuszczalność w państwie procedury zapłodnienia *in vitro*?
- czy nauczyciel biologii może krytykować nauczanie w ramach lekcji religii tzw. kreacjonizmu?
- czy w systemie oświaty w państwie, w którym większość stanowią chrześcijanie, można prowadzić edukację seksualną nie respektującą moralności chrześcijańskiej?

Przywołane w powyższych zdaniach kwestie – oraz wiele spraw do nich podobnych – kwalifikują się do rozstrzygnięcia na gruncie obowiązującego w Polsce prawa, głównie zaś na podstawie postanowień ustawy zasadniczej. Prezentowane rozważania mają zatem na celu ukazanie określonych w prawie polskim relacji między nauczaniem religii w państwowych placówkach oświatowych a wymogiem neutralności światopoglądowej i świeckości władz publicznych. Autor wyznacza sobie przede wszystkim zadanie zrekonstruowania kluczowych dla tego zagadnienia norm konstytucyjnych. Wychodzi z założenia, że także w tym obszarze należy respektować – kwestionowaną i naruszaną w Polsce w ostatnich latach przez rządzących na wiele sposobów – Konstytucję

RP z 2 kwietnia 1997 r. Prezentacja postanowień ustawy zasadniczej i innych aktów prawnych odniesiona zostanie tutaj do praktyki oświatowej w naszym kraju.

Wśród założeń wywodu znajduje się oczywiste przeświadczenie, że w obowiązującej konstytucji polskiej istnieje wyraźna sankcja dla nauczania religii w szkole oraz gwarancja wolności sumienia i religii wszystkich uczestników procesu oświatowego. Z równą mocą akcentuje się w nim obowiązek zachowania przez władze publiczne wymaganej przez normy konstytucyjne bezstronności religijnej, światopoglądowej i filozoficznej. Artykuł niniejszy ma dać odpowiedź na pytanie, czy w warunkach nauczania religii w oświacie państwowej szkoła i inne jednostki oświatowe mają posiadać charakter światopoglądowo neutralny i świecki.

Konstytucyjna regulacja nauczania religii w szkole

Obowiązująca konstytucja *expressis verbis* dopuszcza nauczanie religii² w szkole. Zajmuje się tym jej art. 53 ust. 4 w brzmieniu: „Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób”. Zawarta w tym przepisie fraza „może być” oznacza, że każdy kościół lub inny związek wyznaniowy³ ma możliwość nauczania religii w szkole. Na żadnym z nich nie ciąży jednak obowiązek prowadzenia takiej nauki, nawet gdyby domagali się tego wierni danej konfesji. Jeśli związek wyznaniowy

² „Nauczanie religii”, co jest nazwą przyjętą w Konstytucji RP, traktujemy tutaj jako ekwiwalent pojęcia „katecheza”, mającego genezę chrześcijańską. Należy się liczyć z tym, że nazwa „katecheza” może nie być akceptowana np. przez niechrześcijańskie wspólnoty religijne.

³ Jak wynika z cytowanego przepisu, do kręgu tych związków wyznaniowych zaliczają się wyłącznie wspólnoty religijne posiadające uregulowaną sytuację prawną. Chodzi o regulację dokonaną zarówno w drodze indywidualnej ustawy, jak i w drodze wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministra Administracji i Spraw Wewnętrznych.

zwróci się do władz szkolnych o umożliwienie mu prowadzenia lekcji religii, władze oświatowe są zobowiązane wykonać jego wniosek (warunkiem wszakże jest wykazanie deklaracji uczestnictwa w zajęciach). Z cytowanego przepisu nie sposób wywieść tezy, że religia któregośkolwiek wyznania (wyznań nauczających wspólnie) może być dla kogoś obowiązkowa. Wskazuje na to sposób sformułowania tego postanowienia konstytucji⁴.

W tym kontekście na komentarz zasługuje zgłaszany od czasu do czasu przez niektórych hierarchów katolickich postulat, by uczniowie mieli obowiązek wyboru i uczestnictwa w jednym z dwóch przedmiotów szkolnych: religii albo etyki⁵. Mają oni najwidoczniej na celu stworzenie mechanizmu, w którym etyka jako przedmiot o charakterze naukowym i zobiektywizowanym, a przez to co do zasady bardziej wymagający niż katecheza, będzie jawił się jako trudniejsza opcja, co w efekcie będzie wymuszało zgodę uczniów mniej ambitnych na udział w nauce religii. W ten sposób nauka etyki stanie się instrumentem wzmacniania rekrutacji cynicznych uczniów do udziału w lekcjach katechezy. Skoro jednak niektórzy biskupi twierdzą, że młode pokolenie dla odpowiedniego wyrobienia etycznego potrzebuje obowiązkowego przedmiotu

⁴ Aczkolwiek fraza ta odnosi się w pierwszym rzędzie do związków wyznaniowych (tzn. mogą one lecz nie muszą korzystać z określonej przez ustrojodawcę możliwości), to jednak proklamuje dobrowolność nauczania religii w stosunku do wszystkich podmiotów, także uczniów. Obowiązkowość katechezy – przy obecnej redakcji konstytucji – musiałby przesądzić odrębny przepis ustawy zasadniczej. Neguje ją art. 53 ust. 7 statuujący tzw. prawo do milczenia w sprawach światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania. Skoro każdy jest uprawniony do nieujawniania swojego światopoglądu, religijnego lub areligijnego, to nie sposób wychwycić, kto z racji bycia wiernym danego wyznania miałby obowiązek uczestniczenia w katechezie danej konfesji.

⁵ Niektórzy biskupi katoliccy sprzeciwiają się możliwości wyboru w szkole przez uczniów jednej z trzech hasłowo ujętych opcji: „religia – etyka – nic”, domagając się obowiązku wyboru albo religii albo etyki. W 2014 r. kardynał Kazimierz Nycz stwierdził: „Zawsze mówiliśmy, że chcemy uczciwej alternatywy religia–etyka, bez nic.” (zob. „Kard. Nycz do katechetów: przeniesienie klauzuli sumienia na nauczycieli jest jej osłabieniem” 2014).

szkolnego kształtującego jego moralność, to być może należy wprowadzić obowiązkową dla wszystkich uczniów naukę etyki, bez względu na to, czy uczestniczą w katechezie czy też nie⁶.

Treść religii nauczanej zgodnie z art. 53 ust. 4 konstytucji (jako przedmiot szkolny) zależy od związku wyznaniowego prowadzącego tę naukę, względnie od związków wyznaniowych nauczających wspólnie. Ma to bowiem być „religia kościoła lub innego związku wyznaniowego”. Można zatem nadać jej kształt ściśle odzwierciedlający doktrynę tej wspólnoty konfesyjnej, albo np. uczynić z niej wykład ściśle naukowego religioznawstwa. Decyzja należy do kierownictwa danej denominacji.

Choć z oczywistych względów konstytucja nie zawiera bardzo szczegółowych unormowań dotyczących treści nauczania religii w szkole, to jednak do wiodących zawartych w niej dyrektyw zaliczyć trzeba postanowienia art. 13, mającego następujące brzmienie: „Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”. Przepis ten nie tylko ustanowił zakaz istnienia w Polsce partii i innych organizacji o charakterze nazistowskim, faszystowskim, komunistycznym, rasistowskich, nacjonalistycznych, przemocowych i tajnych, w tym także związków wyznaniowych propagujących elementy tych systemów politycznych i ideologii, względnie przejawiających takie zachowania. Należy przyjąć, że wprowadził on także zakaz głoszenia tego rodzaju treści przez osoby fizyczne, włącznie z nauczycielami, również nauczycielami religii. W konsekwencji, podczas nauki religii w szkole nie może występować promowanie treści zakazanych przez art. 13 ustawy zasadniczej.

⁶ Różne aspekty szkolnej nauki etyki omówiono artykule Zieliński 2014b.

Dla konstytucyjnego reżimu nauczania religii istotne są również m.in. postanowienia art. 53 ust. 6–7. Ust. 6 („Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych”) stanowi tamę przed organizowaniem pod pozorem katechezy obowiązkowych dla kogokolwiek praktyk religijnych w szkole. Ust. 7 („Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania”) zakazuje takich form organizowania katechezy szkolnej, które wiążą się z wymaganiem od osób nie zainteresowanych uczestnictwem w niej deklaracji światopoglądowych, w tym religijnych⁷.

Szczegółowe kwestie nauczania religii w szkole wymagają regulacji podkonstytucyjnej, w przepisach prawa międzynarodowego, ustawodawstwie zwykłym i w wydanych na jego podstawie aktach wykonawczych. Nie ulega kwestii, iż polski prawodawca nie wypracował w tym zakresie adekwatnej regulacji, z oczywistą szkodą dla ochrony praw uczniów, nauczycieli, rodziców i innych uczestników procesu oświatowego będących osobami fizycznymi. Można też dodać, że obowiązujące unormowania w znikomym stopniu chronią interes ogólnospołeczny i interes państwa⁸. Jeśli idzie o przepisy ustawodawstwa zwykłego o nauce religii dotyczące ogółu podmiotów biorących w niej udział (po stronie prowadzących i po stronie uczących się), to obowiązuje tutaj przede wszystkim lakoniczny art. 12 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁹, który stanowi: „1. Publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie. 2. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego

⁷ Oczywiście ust. 6–7 art. 53 mają zastosowanie szersze niż tylko na forum szkolnym.

⁸ Więcej na ten temat np. w Zieliński 2009; Zieliński 2019.

⁹ T.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1481, 1818, 2197.

Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań, o których mowa w ust. 1¹⁰. To niedostateczne z wielu powodów unormowanie jest podstawą (delegacja do wydania aktu wykonawczego w ust. 1) obowiązywania kluczowego dla katechezy w oświacie publicznej rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach¹¹. Wskazane rozporządzenie, trzykrotnie nowelizowane, reguluje materię bez wątpienia ustawową. W jego miejsce od dawna powinny obowiązywać przepisy ustawy, jeśli nawet nie odrębna ustawa. Trudno odeprzeć wrażenie, że polski prawodawca celowo utrzymuje reżim niskiej rangi i niskiej jakości, by po pierwsze mieć swobodę modyfikowania go bez przeprowadzania debaty w izbach parlamentarnych, po drugie zaś by nie wprowadzać odpowiednich gwarancji rangi ustawowej dla uczniów i innych uczestników procesu oświatowego¹².

Nauka religii Kościoła Katolickiego w szkołach i przedszkolach posiada głębszą regulację niż reżim dotyczący ogółu kościołów i innych związków wyznaniowych. Okoliczność ta wynika z obowiązywania zawartego w 1993 r. Konkordatu między Stolicą Apostolską

¹⁰ Przepis ten sankcjonuje – nieznaną w konstytucji – naukę religii w przedszkolach. Milczy zaś o nauce etyki, która uregulowana została w rozporządzeniu opartym na art. 12 ust. 2 ustawy o systemie oświaty. Nauka etyki znalazła podstawę ustawową w kuriozalnym art. 44a tej ustawy, w którym pojęcie etyki określa się poprzez odwołanie do postanowień rozporządzenia obowiązującego na podstawie art. 12 ust. 2 (zob. 44b ust. 7 i 44zd ust. 5c ustawy o systemie oświaty).

¹¹ Dz. U. z 1992 r. poz. 155, z 1993 r. poz. 390, z 1999 r. poz. 753, z 2014 r. poz. 478, z 2017 r. poz. 1147. Dalej zwane „rozporządzeniem z 1992 r.”

¹² O mankamentach rozporządzenia z 1992 r. można wiele pisać. Znamienne są dwie pomniejsze jego wady: nieadekwatny tytuł, w którym jest tylko mowa o nauce religii, podczas gdy akt ten reguluje także naukę etyki, brak aktu jednolitego w całej 27-letniej historii od jego pierwszej nowelizacji.

i Rzeczpospolitą Polską, ratyfikowanego przez Sejm RP w 1998 r.¹³ Standard uprawnień określony tą umową prawa międzynarodowego dla Kościoła Katolickiego musi przysługiwać także pozostałym wspólnotom religijnym w naszym kraju, a to ze względu na postanowienie art. 25 ust. 1 konstytucji głoszącego iż „Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione” (Abramowicz 2018, 242)¹⁴.

Konstytucyjna regulacja bezstronności światopoglądowej państwa

W świetle wcześniejszych rozważań oczywistym jest, że Konstytucja RP zawiera wyraźną i mocną sankcję dla nauczania religii w szkołach¹⁵. Istotne jest pytanie, jak konstytucyjne zezwolenie na szkolną katechezę ma się do konstytucyjnego nakazu przestrzegania przez władze publiczne bezstronności światopoglądowej, którą ustanowił w szczególności art. 25 ust. 2 ustawy zasadniczej. Przepis ten brzmi następująco: „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”. Duże znaczenie ma zwłaszcza pytanie, czy nauczanie religii w szkole państwowej (czyli prowadzonej przez państwowe organy założycielskie), unieważnia, uchyla powinność przestrzegania przez państwowe władz oświatowe bezstronności światopoglądowej na terenie zarządzanych przez nich placówek oświatowych? Zanim jednak zostanie sformułowana odpowiedź na powyższe pytania, należy ustalić w niezbędnym zarysie treść

¹³ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. nr 51 poz. 318. Dalej zwany „Konkordatem z 1993 r.”

¹⁴ Na temat konkordatowego ujęcia nauki religii np. Zieliński 2019.

¹⁵ Piszący te słowa stoi na stanowisku, co wielokrotnie wyrażał na łamach swoich publikacji, iż w szkołach i przedszkolach prowadzonych przez organy administracji państwowej nie powinno być konfesyjnej nauki religii. W niniejszych wywodach nie idzie mu jednak o prezentowanie propozycji alternatywnych wobec obecnych rozwiązań polskich w tym względzie, lecz o odtworzenie obowiązującego stanu prawnego.

zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych i jej relację do pojęć neutralności światopoglądowej i świeckości tych władz.

Zasada bezstronności światopoglądowej z art. 25 ust. 2 konstytucji została ujęta w ustawie zasadniczej w wyniku świadomej, starannie przygotowanej decyzji ustrojodawcy (zob. Borecki 2008, 312–333). Poprzedziła ją wszechstronna, pogłębiona debata, która dowodzi, że Zgromadzenie Narodowe z pełną determinacją odrzuciło koncepcję państwa ideokratycznego (zob. Brzozowski 2011b), którego władze opowiadają się za jedną religią, światopoglądem lub filozofią¹⁶. Zgromadzenie przyjęło też, że władze publiczne mają obowiązek zapewnienia swobody prezentacji każdej z nich w życiu publicznym, o czym świadczy druga część zdania zawartego w ust. 2 omawianego artykułu konstytucji¹⁷. Nie ulega kwestii, że bezstronność światopoglądowa jest tym samym, co neutralność światopoglądowa czyli, że zakresy znaczeniowe pojęć bezstronność i neutralność są tożsame¹⁸. Jednym z argumentów potwierdzających tę tezę jest utrzymanie w mocy po wejściu w życie konstytucji z 1997 r. art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania¹⁹, który głosi, że „Rzeczpospolita Polska jest państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań”.

Wbrew opiniom niektórych publicystów krytykujących art. 25 ust. 2, określona tam neutralność światopoglądowa nie jest neutralnością aksjologiczną. Konstytucja odzwierciedla bowiem jasno zdefiniowany

¹⁶ Pamiętać należy, że konstytucja z 1997 r. została ostatecznie przyjęta w ogólnonarodowym referendum.

¹⁷ Swoboda ta nie jest nieograniczona, o czym świadczy m.in. przywołany już art. 13 konstytucji.

¹⁸ Badacze pojęć bezstronności i neutralności odwołują się konwenansów językowych w polszczyźnie. Wnikanie w pewne niuanse z tym związane wykraczają poza ramy niniejszego artykułu. Trzeba jednak przyjąć, że twórcy art. 25 ust. 2 konstytucji chcieli wprowadzić do polskiej ustawy zasadniczej kategorii neutralności światopoglądowej przyjętą w wielu państwach demokratycznych. Polski model bezstronności światopoglądowej nie miał być jakimś niespotykanym wcześniej w demokracjach konstruktem. Zob. Brzozowski 2011a, 34–36; Małajny 2009, 83; Mezglewski 2009, 99–100.

¹⁹ T.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1153.

system wartości, pewne zachowania popiera, innych zakazuje²⁰. Nie głosi natomiast żadnego konkretnego światopoglądu²¹. Światopogląd jest to bowiem całościowa wykładnia świata, obejmująca m.in. stosunek do tzw. spraw metafizycznych (w tym kwestii życia pozagrobowego). Typowa, bardziej szczegółowa, definicja głosi, że światopogląd to „zespół ogólnych przekonań i twierdzeń, które mają się składać na spójny – przynajmniej w oczach jego zwolenników czy wyznawców – i całościowy obraz rzeczywistości (tego, co istnieje) oraz związanych z tymi przekonaniami ocen i norm, wyznaczających postawy i ukierunkowujących postępowanie” (Podsiad 2000, 866)²². Państwo polskie, wzorem wielu innych państw demokratycznych, zgodnie z nakazami konstytucji nie posiada własnego światopoglądu ani go nie może konstruować. Nie może ani popierać ani zwalczać żadnego światopoglądu (Woleński 1998, 75). Ma własny system wartości, wyrażony przede wszystkim w przepisach prawa i orzecznictwie sądowym. System ten w warunkach autentycznej demokracji zawsze będzie jednak zawierał luki, a przez to będzie fragmentaryczny (wycinkowy), gdyż demokratyczny prawodawca pozostawia

²⁰ Zob. szerzej na ten temat np.: Kryszewski, Prokop 2017.

²¹ Faktu tego nie podważa fraza z preambuły do konstytucji ujęta w słowach: „my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podziеляjący tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa [...]”. W postanowieniu tym nie stwierdza się istnienia Boga, lecz podaje się, że wśród obywateli państwa są osoby wierzące w Boga.

²² Inny autor pojęcie światopoglądu definiuje jako „system ogólnych twierdzeń, sądów, przekonań i ocen, za pomocą których człowiek tłumaczy naturę świata, docieka racji jego istnienia, stara się zrozumieć siebie i innych ludzi, określić swoje miejsce w świecie i w społeczeństwie, a także ustalić sens i cel swojego życia oraz swej aktywności. Każdy w miarę pełny i spójny światopogląd zawiera trzy podstawowe i wzajemnie powiązane części składowe: 1) system twierdzeń dotyczących natury świata i tworzących syntetyczny jego obraz; 2) zespół poglądów dotyczących człowieka i jego miejsca w świecie i społeczeństwie oraz sensu i celu życia; 3) mniej lub bardziej zwarty system wartości, ocen i norm określających sferę powinności i obowiązku” (Dębowski 1996, 195).

obywatelom sfery wolności, w których dopuszczalne są różne wybory życiowe. Aksjologia państwa demokratycznego stanowi konstrukt ustawnie zmieniający się w toku swobodnego dyskursu publicznego, znajdującego w szczególności wyraz w procesie parlamentarnym.

Aksjologia państwa wyrażona w porządku prawnym państwa musi znajdować wyraz w aksjologii szkoły, w silniejszej formie w przypadku szkoły państwowej, w słabszej w przypadku szkoły niepaństwowej (prywatnej)²³. Podstawy aksjologiczne szkół i innych placówek oświatowych znajdują się w szczególności w regulacjach prawnych: począwszy od konstytucji po regulaminy szkoły i inne przepisy. Przykładem wartości określonych w prawie są dobra wskazane np. w preambule ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe²⁴:

Nauczanie i wychowanie – respektując chrześcijański system wartości – za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności²⁵.

²³ Jak trafnie zauważa Bogusław Milerski: „neutralność światopoglądowa szkoły publicznej nie wyklucza form indywidualnego poświadczania przekonania aksjologicznych nauczycieli i uczniów. Ich ujawnianie przynależy bowiem do istoty relacji wychowawczej” (Milerski 2009, 335–336).

²⁴ T.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1148 z późn. zm.

²⁵ Przy interpretacji pierwszego zdania cytowanej preambuły („Nauczanie i wychowanie – respektując chrześcijański system wartości – za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki”) należy zważyć na rozstrzygnięcie przyjęte w orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 czerwca 1994 r. w sprawie K 17/93, odnoszącym się do neutralnej frazy zawartej w ustawie z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (Dz. U. 1993 r. Nr 7 poz. 34). Badany przepis głosił, że programy publicznej radiofonii i telewizji powinny „respektować chrześcijański system wartości, za podstawę przyjmując uniwersalne zasady etyki”. Trybunał orzekł, że zawarte w ustawie „wskazanie na chrześcijański system wartości ma wyłącznie przykładowy charakter. [...] Nakazu «respektowania» nie można jednak interpretować jako nakazu propagowania chrześcijańskiego

Jest to przykład wartości wskazanych w akcie prawnym *expressis verbis*. Wiele z nich można jednak dekodować z postanowień przepisów prawa i orzecznictwa sądowego. Przykładowo empatia i solidarność leży u podstaw i kształtuje system pomocy psychologiczno-pedagogicznej w oświacie, rzetelność i obiektywizm stał się przesłanką systemu oceniania i egzaminów zewnętrznych w oświacie i im służy, a uznanie znaczenia intymności i prywatności podyktowały ustawowy nakaz poufności w sprawie „potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, możliwości psychofizycznych, seksualności, orientacji seksualnej, pochodzenia rasowego lub etnicznego, poglądów politycznych, przekonań religijnych lub światopoglądowych uczniów” (art. 30a ust. 2 ustawy Prawo oświatowe).

Bezstronność czyli neutralność, o której mowa w art. 25 ust. 2 konstytucji, odnosi się do „przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych”. Zakresy znaczeniowe użytych w tej frazie pojęć są różne, niektóre z tych zakresów nakładają się na siebie. Mogą nasuwać się wątpliwości co do zasadności doboru wymienionych pojęć oraz kolejności ich umieszczenia w cytowanym przepisie. Wszak religia jest pojęciem węższym niż światopogląd (istnieją światopoglądy religijne i areligijne), filozofie mogą być elementem, przesłanką lub produktem religii itd. Za przyjęciem rozwiązania wyrażonego w obowiązującym przepisie konstytucji przemawia jednak wiele względów, co czyni go zasadnym (zob. Brzozowski 2011a, 27–29). Po pierwsze, omawiana fraza umieszczona została w jednostce redakcyjnej ustawy zasadniczej

systemu wartości. Dyrektywa zawarta w art. 21 ust. 2 pkt 6 wyznacza natomiast krąg wartości, które nie powinny być negowane w programie publicznej radiofonii i telewizji traktowanym jako całość. Intencją ustawodawcy, wyrażaną zresztą w debacie parlamentarnej, było wskazanie na te wartości należące do kręgu kultury chrześcijańskiej, które równocześnie stanowią podstawowe, uniwersalne zasady etyki. [...] Każda inna interpretacja art. 21 ust. 2 pkt 6 ustawy prowadziłaby do rezultatów sprzecznych z zasadą równości i neutralności światopoglądowej państwa. W szczególności, zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, nie można utożsamiać pojęcia «wartości chrześcijańskie», o których mowa w tym przepisie z religią. Wyraża ono natomiast uniwersalne zasady etyki kręgu kultury śródziemnomorskiej.”

odnoszącej się do zagadnień wyznaniowych: stąd poprawne jest zlokalizowanie na pierwszym miejscu odniesienia bezstronności do spraw religijnych. Za postawieniem religii na tej liście na pierwszym miejscu przemawia także okoliczność, iż największe zagrożenie dla neutralności światopoglądowej państwa w Polsce po 1989 r. pochodzi ze strony różnych form religii. Po drugie, należy przyjąć, że ustrojodawca nie chciał proklamować wyłącznie neutralności w sprawach religii, lecz szerszą, obejmującą także światopoglądy areligijne: stąd po wymienieniu „przekonań religijnych” w przepisie pojawia się nawiązanie do przekonań „światopoglądowych”. Po trzecie wreszcie, zapewne pamięć o dyktaturze komunistycznej odwołującej się do marksizmu i leninizmu, skłoniła twórców konstytucji do nakazania neutralności władz publicznych także w sprawie przekonań filozoficznych.

Pojęciem konotowanym z neutralnością światopoglądową jest świeckość. Od wejścia w życie cytowanej już ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania Rzeczpospolita Polska jest „państwem świeckim, neutralnym w sprawach religii i przekonań”. Już samo brzmienie tego przepisu wskazuje, że także dla prawodawcy świeckość i neutralność nie są kategoriami ekwiwalentnymi. Jest to ujęcie trafne także z innych względów. Doświadczenia historyczne dowodzą, że świeckość państwa mogła wykluczać jego neutralność światopoglądową. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich i Ludowa Socjalistyczna Republika Albanii były przykładem państw świeckich, w których nie respektowano nawet w podstawowym zakresie praw ludzi nie podzielających urzędowo proklamowanych poglądów państwowych, przede wszystkim zaś praw osób religijnych. Nie każda zatem świeckość państwa zasługuje na aprobatę. Jest ona pożądana, gdy wiąże się z jego neutralnością światopoglądową. Świeckość czyli niewyznaniowość (niereligijność) państwa jest elementem neutralności światopoglądowej, lecz nie jest to element tej neutralności jedyny i wystarczający (Pietrzak 1999, 133–134). Świeckość państwa neutralnego światopoglądowo nie indukuje działań na rzecz ateizacji społeczeństwa.

Świeckość stanowi docenianą w dojrzałych demokracjach cechę państwa. W kraju o tak silnej pozycji Kościoła Katolickiego jak Polska warto przypomnieć, że świeckość państwa co do zasady akceptowało także kilku ostatnich papieży. Jan Paweł II w liście z 2005 r. skierowanym do przewodniczącego Konferencji Episkopatu Francji z okazji 100-lecia uchwalenia francuskiej ustawy o rozdziale Kościoła i Państwa napisał: „Zasada laickości, do której tak bardzo przywiązany jest wasz kraj, jeżeli jest dobrze pojmowana, należy także do Nauczania Społecznego Kościoła” („List Jana Pawła II w stulecie ustawy o rozdziale kościoła i państwa we Francji opublikowany w marcowym numerze «Kościoł w Europie» z 2005 r.” 2007, 244). Papież-Polak stwierdził też, że „oparte na zaufaniu stosunki i współpraca między państwem a Kościołem mogą mieć tylko efekty pozytywne wspólnego budowania tego, co Papież Pius XII nazwał dawniej słuszną i zdrową świeckością [...]” („List Jana Pawła II w stulecie ustawy o rozdziale kościoła i państwa we Francji opublikowany w marcowym numerze «Kościoł w Europie» z 2005 r.” 2007, 242). Znamienny jest także głos papieża Franciszka z 2016 r. zamieszczony na łamach francuskiego czasopisma „Le Croix”: „Państwa powinny być świeckie. Te wyznaniowe kończą źle” („Państwa powinny być świeckie, te wyznaniowe kończą źle - wywiad papieża Franciszka dla katolickiego «La Croix»” 2016). Należy przy tym odnotować, że przedstawiciele katolicyzmu wypowiadający się pozytywnie o świeckości zwykle podkreślają, że winna ona być – tak jak w cytowanych słowach Jana Pawła II – „dobrze pojmowana”, „słuszną”, „zdrową”. Zastrzeżeń tych nie należy z gruntu odrzucać, gdyż, jak już zaznaczyliśmy, nie każda formuła świeckości jest zbieżna z pryncypium neutralności światopoglądowej państwa.

Interakcje między lekcjami religii a nakazem neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły

Nakaz bezstronności (neutralności) światopoglądowej określony w art. 25 ust. 2 konstytucji dotyczy „władz publicznych”. Aplikując go do systemu oświaty w kręgu podmiotów zobowiązanych do

przestrzegania tej powinności zaliczyć należy wszystkich funkcjonariuszy państwowych z dyrektorami szkół i ich nauczycielami na czele (analogicznie należy odnieść się do przedszkoli)²⁶. Bezstronność ta powinna znamionować wszystkie ich działania oraz prowadzone przez nich instytucje. Zasada ta nie stosuje się do szkół niepaństwowych czyli prywatnych. Tworzone są one na podstawie art. 70 ust. 3 brzmiącego: „Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych”²⁷. Wolność prowadzenia takich szkół ma na celu m.in. umożliwienie obywatelom organizowania kształcenia na zasadach w jakimś stopniu odbiegających od rozwiązań przyjętych w oświacie państwowej, np. wynikających właśnie z założeń światopoglądowych.

Opisany wcześniej ujęty w konstytucji mandat dla szkolnego nauczania religii wyklucza konsekwentną, całościową bezstronność (neutralność) światopoglądową szkoły i rodzi wiele pytań co do wzajemnych relacji między prawem organizowania katechezy w szkole państwowej a nakazem omawianej bezstronności. Wychodząc od zasady racjonalnego ustawodawcy (ustawodawca wiedział, co robi i rozwiązanie przezeń przyjęte musi być funkcjonalne), konieczne i możliwe jest ustalenie kształtu współistnienia jednego z drugim czyli katechezy w szkole z bezstronnością światopoglądową szkoły. Oto podstawowe spostrzeżenia na temat tej relacji.

²⁶ Szerzej Zieliński 2013.

²⁷ Widoczna jest tutaj sprzeczność między terminologią konstytucyjną a przyjętą w zwykłym ustawodawstwie oświatowym, w którym występuje m.in. kuriozalna kategoria szkół prywatnych o statusie szkół publicznych. A przecież, jak wynika z cytowanego art. 70 konstytucji, ustrojodawca ogół szkół w państwie podzielił dychotomicznie na publiczne i niepubliczne. Ponieważ część szkół prywatnych ustawodawca zwykły uznał za publiczne, przeto krąg szkół publicznych niż prywatne określa się w niniejszym artykule mianem szkół państwowych. Tylko szkoły państwowe (tworzone i prowadzone przez organy samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej) poddane są reżimowi z art. 25 ust. 2 konstytucji.

Nauczanie religii jest określone w art. 53 ust. 4 mianem „przedmiotu”. Powinno ono być zatem przynajmniej pod pewnymi względami podobne do innych przedmiotów szkolnych, w tym być prowadzone w ramach jednostek czasowych zwanych „lekcjami”. Są to wyodrębnione elementy procesu oświatowego i jako takie nie powinny nachodzić na inne formy działalności szkoły. Umożliwia to rozgraniczenie szczególnych zajęć, jakimi są lekcje religii od innych zajęć szkolnych. Zajęcia inne niż katecheza powinny być bezwzględnie poddane nakazowi bezstronności światopoglądowej. W tym kontekście widoczne jest usytuowanie konstytucyjnego reżimu prawnego nauczania religii w ramach ogólnego reżimu neutralności światopoglądowej oświaty państwowej. Zachodzi tutaj bowiem relacja *lex specialis derogat legi generali* [norma szczegółowa uchyla normę ogólną]. Ogólną normą w szkole jest nakaz bezstronności światopoglądowej. Normę szczegółową tworzą przepisy o lekcjach religii. Co za tym idzie, do lekcji religii nie stosuje się nakazu bezstronności (Mezglewski 2009, 104). Są one jakby enklawą (obszarem wyłączonym) na ogólnym terenie szkoły. Lekcje katechezy co do zasady nie są neutralne światopoglądowo i zgodnie z normami konstytucji nie muszą takie być²⁸. Natomiast zajęcia i pozostałe działania szkoły inne niż katecheza należy prowadzić zgodnie z wymaganiami art. 25 ust. 2 konstytucji²⁹. Dotyczy to także eksponowania symboli religijnych w pomieszczeniach innych niż nierozzerwalnie związane z nauką religii (Małajny 2013).

Wolność zajęć z religii od reżimu bezstronności jest nierozzerwalnie związana z wolnością od tych wymagań nauczyciela religii. Dotyczy ona

²⁸ Już sygnalizowaliśmy, że konkretny kościół lub inny związek wyznaniowy może w ramach przypisanых mu lekcji religii prowadzić obiektywne, naukowe religioznawstwo. Decyzja co do tego, jakiego dokona wyboru, należy wyłącznie do niego.

²⁹ Mamy świadomość, że prowadzenie lekcji religii pociąga za sobą inne działania z nimi związane, w tym kontakty nauczycieli religii z rodzicami na terenie szkoły poza lekcjami, omawianie postaw uczniów na katechezie podczas posiedzeń rady pedagogicznej itd. Wówczas element bezstronności szkoły może ulec zakłóceniu. Nie sposób jednak uniknąć tego rodzaju rozszerzeń czynnika nie poddającego się rygorom bezstronności.

jednak wyłącznie działań w stosunku do uczniów (ich rodziców, opiekunów prawnych), którzy mają wolę zaangażowania w proces katechezy³⁰. W ramach działań odnoszących się do osób nie włączonych w proces nauki religii muszą oni zachować bezstronność światopoglądową (dotyczy to zwłaszcza ich zachowań jako nauczycieli dodatkowego, innego niż katecheza przedmiotu).

Status katechezy jako swoistej enklawy programowej w ramach ogólnej działalności szkoły rodzi szereg pytań szczegółowych. Jedno z nich brzmi: jaką swobodę głoszenia poglądów mają w ramach lekcji religii katecheci? Przykłady problematycznych zachowań podaliśmy na początku niniejszego artykułu. Wiele wspólnot religijnych posiada bardzo wyraziste poglądy w wielu kwestiach przewijających się w debacie publicznej. W związku z tym powstaje pytanie, w jakim stopniu mogą one wejść w spór z poglądami wyrażanymi w toku innych form działalności szkoły? Punktów zapalnych może być wiele. Wymieńmy niektóre z nich: antykoncepcja, aborcja, zapłodnienie *in vitro*, edukacja seksualna, seks pozamałżeński, równouprawnienie kobiet, rozwody, homoseksualizm, związki pozamałżeńskie, związki partnerskie, związki jedнопłciowe, kreacjonizm, postawa antyszczepionkowa, ateizm, tolerancyjna postawa względem innych wyznań, religii i światopoglądów.

Dopuszczenie przez ustrojodawcę konfesyjnej nauki religii w szkołach, w tym w szkołach państwowych, a tak należy rozumieć określoną w art. 53 ust. 4 konstytucji „religię kościoła lub innego związku wyznaniowego”, umożliwiała prowadzącym ją wspólnotom wyznaniowym na wyrażenie swej tożsamości religijnej, w tym poglądów na sprawy społeczne. Każde z wymienionych w poprzednim akapicie zagadnień (i wiele innych) może być przedmiotem wypowiedzi podczas zajęć z katechezy, pod warunkiem wszakże, iż dokonywany przekaz jest dostosowany do wieku i innych aspektów kondycji uczniów oraz uwzględnia

³⁰ Stąd tak istotny jest zakaz obejmowania przez nich obowiązków wychowawcy klasy, statutowany w § 7 ust. 1 rozporządzenia z 1992 r.

okoliczność, iż odbywa się w kontekście szkolnym. Kontekst szkoły państwowej jako instytucji zobowiązanej do neutralności światopoglądowej, jest pod tym względem szczególnie wymagający.

Odnosząc się do konkretnych kwestii, które mogą być przedmiotem krytycznych wypowiedzi nauczycieli religii (np. wymieniona na początku artykułu instytucja rozrodu cywilnego, procedura zapłodnienia *in vitro*), trzeba stwierdzić, że jeśli ich poglądy pozostają w zgodzie z doktryną delegujących ich związków wyznaniowych, to mają oni prawo – na mocy konstytucyjnego *lex specialis* – formułować negatywną opinię o zjawiskach społecznych, w tym o szczegółowych rozwiązaniach prawnych. Mają jednak obowiązek czynić to w sposób wyrażający szacunek dla państwa oraz osób, korzystających z państwowych rozstrzygnięć prawodawczych. Nie mogą w szczególności antagonizować członków wspólnoty obywatelskiej oraz podważać autorytetu państwa. Hasłowo ujmując sprawę dopuszczalnych wypowiedzi nauczyciela w trakcie nauki religii powiedzmy: rzeczowa krytyka zjawisk społecznych, w tym i rozwiązań prawnych – TAK; nierzetelne przedstawianie stanów faktycznych i prawnych, atakowanie beneficjentów sankcjonowanych przez prawo instytucji społecznych, wyśmiewanie tych rozwiązań, ironizowanie pod ich adresem itp. – NIE. Wolność prezentowania przez nauczyciela poglądów kontrowersyjnych z punktu widzenia ogółu społeczeństwa redukuje się do minimum w przypadku opinii, które w oczywisty sposób przeczą osiągnięciom nauki. W opinii piszącego te słowa nie ma w szkole państwowej miejsca na dwugłos w sprawie biologii (np. postawy antyszczepionkowe, krzewienie poglądów o stworzeniu świata w ciągu 7 literalnie rozumianych dni), geografii (np. pogląd, że ziemia jest płaska), ochrony środowiska (np. kontestowanie działań proekologicznych). Wyliczamy tu sprawy bardzo oczywiste, ale jest wiele zagadnień bardziej niejednoznacznych, w zakresie których autorytatywne (z sankcją szkoły) propagowanie poglądów skrajnych przez nauczycieli religii może być szkodliwe.

Każdy nauczyciel zgodnie z konstytucją posiada dość szeroko zakrojoną wolność wypowiedzi w ramach procesu oświatowego, co stanowi podstawę wolności debaty oświatowej³¹. Nauczyciel religii, który obejmuje swoje stanowisko na podstawie „imiennego pisemnego skierowania”³² wydanego przez właściwe władze związku wyznaniowego, cieszy się tą wolnością w znacznie mniejszym zakresie. Trudno jednak przyjąć, że jest jej całkowicie pozbawiony, m.in. ze względu na okoliczność, iż jego zarobki są finansowane ze środków publicznych czyli środków państwa chroniącego konstytucyjną wolność nauki i oświaty.

Większy zakres wolności w krytyce zjawisk społecznych, w tym i rozwiązań prawnych, oraz w krytyce treści krzewionych przez kościoły i inne związki wyznaniowe niż nauczyciel religii ma uczeń uczestniczący w katechezie. Może on wprost wchodzić w spór zarówno z treściami religijnymi głoszonymi przez katechetów, jak i z innymi treściami przekazywanymi w szkole. Jest to niezbywalne prawo ucznia, konieczne dla owocnego procesu nauki i wychowania.

Omówienia wymaga także interakcja między nauczycielami przedmiotów szkolnych innych niż religia a treściami głoszonymi podczas katechezy. W pierwszych zdaniach niniejszego tekstu przytoczyliśmy przykładowe pytania z tego zakresu: czy nauczyciel biologii może krytykować nauczanie w ramach lekcji religii tzw. kreacjonizmu. Czy w systemie oświaty w państwie zamieszkiwanym przez chrześcijańską większość

³¹ Zastosowanie znajduje tutaj przede wszystkim art. 73 konstytucji: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.”

³² § 5 ust. 1 rozporządzenia z 1992 r. Skierowanie to określane jest w Konkordacie mianem „upoważnienia (missio canonica)” i potocznie nazywa się je „misją kanoniczną”. Odnośny przepis Konkordatu (art. 12 ust. 3) brzmi: „Nauczyciele religii muszą posiadać upoważnienie (missio canonica) od biskupa diecezjalnego. Cofnięcie tego upoważnienia oznacza utratę prawa do nauczania religii.” Rozbieżność nazewnictwa między rozporządzeniem z 1992 r. a Konkordatem z 1993 r. jest kolejnym dowodem na niestaranność legislacyjną prawodawcy.

dopuszczalna jest edukacja seksualna obejmująca treści nie akceptowane przynajmniej przez część kościołów chrześcijańskich? Ujęta hasłowo odpowiedź na pytanie o prawo nauczycieli nie będących katechetami do krytykowania treści katechezy brzmi: TAK, gdyż w sytuacji rozmiłowania się twierdzeń religijnych z ustaleniami nauki szkoła ma obowiązek przekazywać uczniom dane naukowo zweryfikowane. Natomiast odpowiedź NIE dotyczy nierzetelnego przedstawiania zapatrywań związków wyznaniowych, atakowania ich wiernych, wyśmiewania wiary religijnej, ironizowanie pod adresem ludzi wiary itp. Zachodzi tutaj zatem analogia do oczekiwań, jakie wcześniej sformułowaliśmy w odniesieniu do krytycznych wypowiedzi pochodzących od katechetów. A zatem nauczyciel inny niż katecheta (np. biolog, fizyk, historyk, polonista) może w związku z nauczaniem prowadzonych przez siebie przedmiotów kwestionować nauki głoszone przez wspólnoty religijne, jeżeli w jego mniemaniu są one sprzeczne z ustaleniami współczesnej nauki, wszakże pod warunkiem, że czyni to z taktem, empatią, wrażliwością i poszanowaniem ludzi wszystkich religii i światopoglądów³³. Podkreślić przy tym należy, że każdy bez wyjątku nauczyciel, w tym katecheta, podlega zakazowi głoszenia w jakiegokolwiek postaci narracji o charakterze szowinistycznym, ksenofobicznym, autorytarnym i totalitarnym (art. 13 konstytucji). Wysokie standardy w tym zakresie wymagają ścisłego przestrzegania szczególnie w kontekście pogłębiającego się pluralizmu etyczno-kulturowego w społeczeństwie polskim. Według danych opublikowanych w 2019 r., w Polsce żyje 33 mln katolików i 5,5 mln niekatolików (w tym minimum 4,5 mln ludzi niereligijnych: ateistów, agnostyków, sceptyków)³⁴. Katolicka większość też nie jest jednolita pod

³³ Religia jako zjawisko społeczne i kulturowe zasługuje na prezentację w różnych aspektach podczas realizacji przedmiotów szkolnych innych niż katecheza, np. historii, geografii, języka polskiego. Nauka na ten temat powinna być wolna od stronniczości i indoktrynacji w jakimkolwiek ujęciu. Zob. Zieliński 2012.

³⁴ Zestawienie opracowane na podstawie *Mały Rocznik Statystyczny Polski 2019*, 114–115.

względem zapatrywań etycznych i opcji kulturowych. Jednym z znaków omawianego zjawiska jest rosnąca liczba rezygnacji z uczestnictwa w katechezie szkolnej³⁵.

Katecheza szkolna będąca na mocy art. 53 ust. 4 konstytucji integralną częścią działalności szkoły państwowej nie może być prowadzona w sposób antagonistyczny w odniesieniu pozostałych przedmiotów i innych form działalności oświatowej. Na nauczycieli religii i na władze delegujących ich związków wyznaniowych nałożony jest obowiązek zabiegania o harmonię, spójność, otwartość, tolerancję w szkole, w tym o współpracę ze wszystkimi uczestnikami życia szkolnego. Takie samo zobowiązanie wiąże władze oświatowe oraz nauczycieli innych niż katecheci. Wynika te w szczególności ze znajdującego także tutaj zastosowanie art. 25 ust. 3 konstytucji, który brzmi: „Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego”³⁶. Obie strony tych stosunków, wyznaniowa i państwowa, mają obowiązek zapewnić w instytucjach oświatowych na styku z lekcjami religii warunki do prowadzenia dialogu, usuwać zadrażnienia, eliminować napięcia, popierać porozumienie. W oświacie RP nie ma miejsca zarówno dla agresywnej, niezdolnej do pokojowego współistnienia katechezy szkolnej, jak i szkoły niezdolnej do zbudowania konstruktywnych relacji z katechetami oraz uczniami uczestniczącymi w nauczaniu religii.

Podsumowanie

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. zezwala kościołom i innym związkom wyznaniowym na prowadzenie w szkołach państwowych nauczania religii. Jednocześnie nakłada ona na władze

³⁵ Dziennikarka tygodnika „Polityka” stwierdza: „W dużych miastach katechizowani już dziś są mniejszością” (Podgórska 2019).

³⁶ Bliżej na temat aplikacji tej zasady Zieliński 2014a.

publiczne obowiązek zachowania bezstronności (neutralności) w odniesieniu do przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Szkoły prowadzone przez samorząd terytorialny i administrację rządową powinny zapewnić neutralność światopoglądową (lecz nie aksjologiczną) w całym procesie oświatowym, z wyłączeniem lekcji religii. Treść katechezy może być swobodnie kształtowana przez prowadzące je wspólnoty religijne, aczkolwiek wolność w tym zakresie nie jest z oczywistych względów absolutna. Nauczanie religii stanowi w istocie rzeczy swoistą enklawę w spektrum polskiej szkoły. Wzajemne relacje między procesem uczenia katechezy a pozostałymi formami działalności oświatowej mogą rodzić poważne napięcia, lecz zarówno na przedstawicielach władzy państwowej, jak i przedstawicielach związków wyznaniowych spoczywa powinność budowania w tym obszarze poprawnych, harmonijnych relacji. Z woli ustrojodawcy zachodzi zatem kohabitacja świeckiej, neutralnej światopoglądowo szkoły i umieszczonej w niej konfesyjnej, prezentującej partykularną wizję świata, katechezy. Relacja ta będzie poprawna, gdy partnerzy państwowi i wyznaniowi zgodnie będą troszczyć się o dobrostan szkoły, jej pracowników i adresatów jej działalności.

Bibliografia

- Abramowicz, Aneta M. 2018. *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Borecki, Paweł. 2008. *Geneza modelu stosunków państwo-Kościół w Konstytucji RP*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Brzozowski, Wojciech. 2011a. *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*. Warszawa: WoltersKluwer.
- Brzozowski, Wojciech. 2011b. „Państwo wyznaniowe a państwo ideologiczne.” W *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo i praktyka*, red. Jarosław Szymanek, 50–59. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Dębowski, Józef. 1996. „Światopogląd.” W *Słownik pojęć filozoficznych*, red. Władysław Krajewski, Ryszard Banajski, 195. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- „Kard. Nycz do katechetów: przeniesienie klauzuli sumienia na nauczycieli jest jej osłabieniem.” 2014. *Niedziela*. Dostęp: 2019.10.09. <https://www.niedziela.pl/arttykul/11164>.
- Kryszeń, Grzegorz, i Krzysztof Prokop. 2017. *Aksjologia polskiej konstytucji*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- „List Jana Pawła II w stulecie ustawy o rozdziale kościoła i państwa we Francji opublikowany w marcowym numerze «Kościół w Europie» z 2005 r.” 2007. W *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. Michał Pietrzak, 241–247. Warszawa: Liber.
- Małajny, Ryszard M. 2009. „Neutralność a bezstronność światopoglądowa państwa (uwagi na tle polskiej praktyki konstytucyjnej po 1989 r.)” W *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Tadeusz J. Zieliński, 141–167. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.
- Małajny, Ryszard M. 2011. „Krzyż w budynkach publicznych – tak czy nie?” W *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. Artur Mezglewski, Anna Tunia, 11–33. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski. Concise Statistical Yearbook of Poland*. 2019. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Mezglewski, Artur. 2009. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Milerski, Bogusław. 2009. „Edukacja religijna w szkole neutralnej światopoglądowo.” W *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. Paweł Borecki, Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński, 333–341. Warszawa: Lexis-Nexis.
- „Państwa powinny być świeckie, te wyznaniowe kończą źle – wywiad papieża Franciszka dla katolickiego «La Croix».” 2016. *Gazeta Wyborcza* (17 maja 2016). Dostęp: 2019.11.02. <https://wyborcza.pl/1,75399,20088201,panstwa-powinny-byc-swieckie-te-wyznaniowe-koncza-zle-wywiad.html>.

- Pietrzak, Michał. 1999. „Państwo laickie.” W Michał Pietrzak, *Demokratyczne, świeckie państwo prawne*, 133–134. Warszawa: Liber.
- Podgórska, Joanna. 2019. „Koniec lekcji religii?” *Polityka* (3 października 2019). Dostęp: 2019.10.15. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/1926304,1,koniec-lekcji-religii.read>.
- Podsiad, Antoni. 2000. „Światopogląd.” W Antoni Podsiad, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, 866–868. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Woleński, Jan. 1998. „Rozdział kościoła od państwa.” W *Neutralność światopoglądowa państwa*, red. Ewa Nowicka-Włodarczyk, 71–80. Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji.
- Zieliński, Tadeusz J. 2009. „Konstytucyjne granice obecności religii w polskiej szkole publicznej.” W *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. Paweł Borecki, Andrzej Czohara, Tadeusz J. Zieliński, 502–528. Warszawa: Lexis-Nexis.
- Zieliński, Tadeusz J. 2012. „Zakaz indoktrynacji światopoglądowej w szkolnictwie według wyroku «Lautsi przeciwko Włochom».” W *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. Roman Wieruszewski, Mirosław Wyrzykowski, Lena Kondratiewa-Bryzik, 65–74. Warszawa: WoltersKluwer.
- Zieliński, Tadeusz J. 2013. „Nauczyciel szkoły publicznej a powinności z art. 25 ust. 2 Konstytucji RP?” W *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. Artur Mezglewski, Anna Tunia, 49–67. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zieliński, Tadeusz J. 2014a. „Dobro wspólne a dobra partykularne w kontekście obecności religii w polskiej oświacie publicznej (ujęcie prawne).” W *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. Waclaw Uruszczak, Katarzyna Krzysztofek, Maciej Mikuła, 253–270. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Zieliński, Tadeusz J. 2014b. „Nauka etyki w szkołach publicznych w ujęciu prawnym.” W *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. Józef Krukowski, Paweł Sobczyk, Michał Poniatowski, 95–120. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Zieliński, Tadeusz J. 2019. „Konkordat polski z 1993 r. a religia w systemie oświaty publicznej.” W *Konkordat polski 1993*, red. Małgorzata Winiarczyk-Kossakowska, Czesław Janik, Paweł Borecki, 126–135. Warszawa: WoltersKluwer.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXI

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2019

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 12,6

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Rekontekstualizacja i reinterpretacja Psalmu 18[17], 5a i Ps 16[15], 8-11 w kazaniu Piotra w Dz 2, 22-33*..... 587
- JERZY OSTARCZUK, *Кириллическое рукописное Евангелие-апракос конца (втор. пол.?) XII в.: Национальная библиотека св. Кирилла и Мефодия в Софии № 25, Одесский Археологический музей № 59625 и Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге № 4.5.22. Проблема типологической классификации*..... 611
- СЕРГЕЙ ШУМИЛО, *Участие в антиуниинном сопротивлении в Украине игумена Афонского Пантелеимонова монастыря архимандрита Матфея и его связи с Иоанном Вишенским и Киприаном Острожаниным*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *Trynitarny wymiar tajemnicy Kościoła* 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Naukowo-badawcza eksploracja ludzkich zarodków w dyskursie bioetyczno-teologicznym wybranych Kościołów ewangelicko-reformowanych*..... 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Dlaczego prawosławni świętowali Wielkanoc tydzień później?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Niepewność poznawcza jako element liberalnego kwakryzmu* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Autopercepcje przyszłych nauczycieli w konfrontacji z funkcjami i zadaniami współczesnego uniwersytetu* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Nauczanie religii a kwestia neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły w Polsce* 785

MATERIAŁY

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Kazanie inauguracyjne (J 1, 1-5)* 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Odwaga* 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Dwa międzywojenne projekty ustaw o uznawaniu związków religijnych w Polsce* 825

RECENZJE

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań-
jan Wiary Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Semper, ss. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign
Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of
Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick
1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting
London, ss. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

KRONIKA

- IV Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa Teologów (7-8 czerwca
2019)* (ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguracja roku akademickiego 2019/2020 (3 października 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- Konferencja Rzecznika Praw Obywatelskich i Chrześcijańskiej Akademii
Teologicznej w Warszawie pt. „(Nie)zapomniane cmentarze” (23 paź-
dziernika 2019)* (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI)..... 853
- Konferencja naukowa: „Ulryk Zwingli. 500 lat Reformacji w Zurychu”
(6 listopada 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA TERESA
TYS)..... 857
- Wykaz autorów 860
- Recenzenci „Rocznika Teologicznego” w roku 2019 861

Contents

ARTICLES

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Recontextualization and Reinterpretation of Psalm 18 [17]:5a and Psalm 16 [15]:8-11 in Peter's First Speech (Acts 2:22-33)*..... 587
- JERZY OSTAPCZUK, *Cyrillic Lectionary Gospel Manuscript from the end (2nd half?) of 12th century: Cyril and Methodius National Library of Bulgaria No 25, Odessa Archaeological Museum No 59625 and Library of Russian Academy of Science in Saint-Petersburg No 4.5.22. Typological Classification*..... 611
- SERGEJ ŠUMILO, *Participation in the Anti-Union Resistance in Ukraine of the Abbot of the Athos Panteleimon Monastery Archimandrite Matthew and the Aphonites John Vishensky and Kiprian Ostrozhnin*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *The Trinitarian Dimension of the Mystery of the Church*..... 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Scientific Exploration into Human Embryos in the Bio-ethical Discourse of Selected Evangelical Reformed Churches* 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Why did Orthodox believers celebrate Easter a week later?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Cognitive Incertitude as an Element of Liberal Quakerism* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Agency and communion. Future teachers' self-perceptions in confrontation with functions and tasks of contemporary University* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Teaching of religion and the issue of worldview neutrality and secular character of schools in Poland*..... 785

MATERIALS

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Inaugural sermon (Joh. 1:1-5)*..... 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Courage*..... 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Two interwar bills on the recognition of religious associations in Poland* 825

REVIEWS

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań-
jan Wiary Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Semper, pp. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign
Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of
Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick
1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting
London, pp. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

CHRONICLE

- IV Student-Doctoral Scientific Theological Conference (7-8 June 2019)*
(ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguration of the academic year 2019/2020 (3 October 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- The conference of the Ombudsman and the Christian Theological Academy
in Warsaw entitled: "(Un)forgotten cemeteries" (23 October 2019)*
(TADEUSZ J. ZIELIŃSKI) 853
- Scientific conference: "Ulrich Zwingli. 500 years of the Reformation in
Zurich" (6 November 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA
TERESA TYS)..... 857
- List of authors 860
- List of reviewers of "Theological Yearbook" in 2019 861

Wykaz autorów

Kalina Wojciechowska, k.wojciechowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jerzy Ostapczuk, jostap@wp.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Sergej Šumilo, sergshumilo@gmail.com, 126 Velyka Vasyl-kivska St., office 1, Kyiv, Ukraine, 03150

Andrzej Baczyński, xbaczynski@op.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Artur Aleksiejuk, a.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jakub Kostiuczuk, abpjakub@orthodox.bialystok.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Zbigniew Kaźmierczak, zkazmierczak@gmail.com, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filozofii, Pl. NZS 1, 15-420 Białystok

Renata Nowakowska-Siuta, r.nowakowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Tadeusz J. Zieliński, tjz@onet.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Tokarska-Bakir, joanna.tokarska-bakir@ispan.waw.pl, Instytut Sławytyki PAN, ul. Bartoszewicza 1b m. 17, 00-337 Warszawa